

DİASPORA PARTİLERİ VE ÜÇÜNCÜ ERMENİ CUMHURİYETİ (1921-2005)

* Ali Kaymaz
** Esra Türkmen
*** Yakup KAYA
**** Cüneyt Arıkan
***** Eyüp GÜNEŞ
***** Mustafa DURDU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :21.12.2023
Makale Kabul Tarihi :24.01.2024
Atf Bilgisi:

Ali Kaymaz, Esra Türkmen, Yakup Kaya, Cüneyt Arıkan, Eyüp Güneş, Mustafa Durdu, “Diaspora Partileri Ve Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti (1921-2005)”, *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 2, Vol: 2, Issue: 1, 2024, pp. 397-416.

Özet

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Hınçaklar ve Ram kavarlar, Taşnak'ları, diktatörlük kurmakla suçladılar. Bu politika sadece Cumhuriyetin Sovyet İşgaline girmediğini aynı zamanda Türklere ve Azerilere karşı da boyunlarının bükülmesine sebep olmuşlardı. Bu da Sovyet Ermenistanı boyunduruğunun kabulü anlamına geliyordu. Taşnaklar da Hınçakları Bolşevik uşakları olmakla, Ramkavarları ise Ermenilerin büyük çoğunluğundan ve Ermeni tarihinin gerçeklerinden habersiz olmakla suçladılar. Ramkavarları, tarihi Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesini göz ardı ederek, çabalarını üst orta sınıfa ve zengin Ermenilere yönelik sosyal ve kültürel faaliyetlere odaklayan liberal iş adamları olarak tasvir etmişlerdir.

Bu makalede Hınçak, Ramkavar ve Taşnaklar arasındaki bölünmenin sebepleri Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ilgili parametreler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Hınçak, Ramkavar, Sovyet, Taşnak.

Abstract

After the Sovietization of Armenia, the Hunchaks and the Rams accused the Dashnaks of establishing a dictatorship. This policy not only led to the Soviet Occupation of the Republic, but also caused them to succumb to the Turks and Azerbaijanis. This meant accepting the yoke of Soviet Armenia. The Dashnaks also accused the Hunchakians of being Bolshevik lackeys and the Ramkavars of being unaware of the majority of Armenians and the facts of Armenian history. They portrayed the Ramkavars as liberal businessmen who focused their efforts on social and cultural activities aimed at the upper middle class and wealthy Armenians, ignoring historical Armenia's struggle for independence.

In this article, the reasons for the division between the Hunchaks, Ramkavars and Dashnaks and the parameters related to the establishment of the Third Armenian Republic are examined.

* Müdür, Şehit Mesut Yaşar Ortaokulu, alikamilekaymaz@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-9836-6090

** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, esramrcn30989@gmail.com, Orcid no: 0009-0003-9167-1191

*** Müdür, Vehbi Dai İlkokulu, yakupkaya27@gmail.com, Orcid no: 0000-0001-9773-637X

**** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, arikan.cuneyt@hotmail.com, Orcid no: 0009-0004-1928-2746

***** Müdür, Hacı Fehime Güleç İlkokulu, eyupgunes27@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-4499-0295

***** Müdür, Şehit Onur Şükrü Özler İlkokulu, mustafadurdu2@hotmail.com, Orcid no: 0009-0003-9515-5725

Key Words: Armenian, Hinchak, Ramkavar, Soviet, Dashnak.

Giriş

Sovyet Ermenistanı'nın kurulması, Ermeni siyasi partileri arasında sert siyasi bölünmelere yol açtı; bu partilerin tümü, Ermeni Komünist Partisi dışında, vatan dışında örgütler kurdular. Diasporanın en güçlü partisi olan Taşnaklar, Ermenistan dışında liderliği ele geçirmek için var gücüyle çaba harcadılar. Sovyet Ermenistan'ına karşı çıktılar ve tarihi Ermenistan topraklarını kapsayan özgür ve bağımsız bir Ermeni devleti talep etmeye devam ettiler. Hınçaklar genel olarak Sovyetler Birliği'ni desteklediler ve açık milliyetçi açıklamalar yapmaktan kaçındılar. Uygulanabilir bir siyasi platforma sahip olmayan Ramkavarlar, Ermenistan'daki statükoyu kabul etmeye karar verdi ve kültürel faaliyetler yoluyla diasporadaki Ermeni kimliğini korumaya çalıştı¹.

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra Hınçaklar ve Ram kavarlar, Taşnak'ları, özellikle Merkez Bürolarını, Ermenistan Cumhuriyeti'ni diktatörlük gibi yönetmekle suçladılar. Taşnak politikalarının ve inatçılığının sadece Cumhuriyetin kaybıyla sonuçlanmadığını, aynı zamanda Türklere ve Azerilere ek toprak kaybıyla da sonuçlandığını ileri sürdüler. Hınçaklar ve Ramkavarlar kendilerini Birinci Cumhuriyet tarihinden ayırmışlardır. Taşnak partisinin amblemi olan kırmızı, mavi ve turuncu üç renkli Cumhuriyet bayrağını reddedip Sovyet Ermenistanı bayrağını kabul ettiler. Aynı zamanda Taşnaklar, bayrağın ve ilk Cumhuriyet'in tarihi kayıtlarının tek sahibi olduklarını iddia ediyorlardı. Taşnaklar, Hınçakları Bolşevik uşakları olmakla, Ramkavarları ise Ermenilerin büyük çoğunluğundan ve Ermeni tarihinin gerçeklerinden habersiz olmakla suçladılar. Ramkavarları, tarihi Ermenistan'ın bağımsızlık mücadelesini göz ardı ederek, çabalarını üst orta sınıfa ve zengin Ermenilere yönelik sosyal ve kültürel faaliyetlere odaklayan liberal iş adamları olarak tasvir ettiler².

Daha yakından bakıldığında bu kutuplaşmada tüm tarafların pek çok gerçeği göz ardı ettiği görülüyor. 1920'lerin ortalarına kadar Ermenistan hükümeti, kabinenin üst kademeleri hariç, Taşnak olmayanları da üyeleri arasına dahil ediyordu. Üç renkli bayrak bir parti bayrağı değil, Cumhuriyetin simgesiydi. O dönemde vaaz edilen Bolşevik ideolojisinde Ermeni milliyetçiliğine yer olmadığını anlayan Taşnaklar, tüm umutlarını Müttefiklere ve Başkan Wilson'a bağladılar. Ayrıca Taşnaklar, Müttefiklerin Sevr Antlaşması'nı uygulayabileceğine ve uygulayacağına, antlaşmaya taraf olmayan ve Türk milliyetçileriyle müzakere yapan Bolşeviklerin ise bunu reddedeceğine inanıyorlardı. Onların nihai hayal kırıklığı tüm Ermenilerin paylaştığı bir hayal kırıklığıydı. Öte yandan, Hınçaklar ve özellikle de Ramkavarlar, iletişimden kopmak yerine basitçe pragmatik davrandılar ve Bolşeviklerle diyalog olanağı yarattılar, bu da zaman zaman diasporanın Sovyet Ermenistan'ına önemli yardımlar

¹ George A. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People, (From Ancient Times to the Present)*, California 2006, s. 363; Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan*. New York, 1990, s. 240.

² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People, ...*, p. 364.

sağlamasına olanak sağladı. Ayrıca Ram kavrarların liberal ama temkinli politikaları, orta sınıf zenginliklerini büyük Ermeni diasporasına kültürel olarak fayda sağlayan amaçlara yönlendirdi³.

Başpiskopos Levon Tourian'ın 24 Aralık 1933'te New York'ta Taşnak partisi üyeleri tarafından öldürülmesi diasporayı daha da böldü. Ancak Moskova'nın diaspora Ermenilerini Sovyet Ermenistan'ına geri dönmeye davet etmesi ve Sovyetlerin Kars ve Ardahan'ı geri alma çabaları gibi diğer gelişmeler eski birliği teşvik etti. Ancak ülkesine geri dönenler hoş karşılanmadı ve hatta çoğu zaman sürgüne gönderildi; Kars ve Ardahan Türkiye'nin bir parçası olarak kaldı. Bu çabaların her ikisinin de hayal kırıklığı yaratan sonuçları ve ardından gelen Soğuk Savaş, diasporayı bir kez daha parti hatlarına göre böldü. Komünist olmayan diasporadaki Ermeni toplulukları Sovyet Ermenistanı'na ya sempati duyduklarını ya da karşı olduklarını beyan ettiler. Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleri komünizmin yayılmasını sınırlamak için örgütlenirken, çabalarına yardımcı olmak için Ermeniler, Polonyalılar, Ukraynalılar, Hırvatlar, Letonyalılar, Estonyalılar ve Litvanyalılar gibi ulusal grupların üyelerini kendilerine çektiler, finanse ettiler ve zaman zaman da işe aldılar⁴.

Taşnaklar, devrimci ve sosyalist geçmişlerine rağmen ve Sovyet Ermeni hükümetine karşı muhalefetleri nedeniyle Batı'nın güvenini kazanırken, Batı ve antikomünist müttefikleri Hınçaklardan şüpheleniyordu. Ramkavar'lar ortada kaldı. Taşnaklar tarafından komünist Ermenistan'ı desteklemekle suçlanmışlar ve zaman zaman Amerikan hükümeti tarafından da şüphelenilmişlerdir. Kendi politikalarını savunan Ramkavarlar, Sovyet Ermenistanı'na verdikleri desteğin ideolojiye değil, vatanseverliğe ve anavatana olan kültürel bağlara dayandığını savundu. Her ne kadar Doğu Avrupa ve Doğu Asya'daki Ermeniler bu çatlakla yüzleşmek zorunda olmasalar da, Arap dünyası, İran ve Kuzey Amerika'daki geniş ve siyasi açıdan aktif Ermeni toplulukları, savaş sonrası bu ideolojik çatışmadan özellikle etkilendi⁵.

1952'de Kilikya Kutsal Makamı Katolikoslarının ölümüyle Taşnaklar, kendi ilkelerini destekleyen bir adayın seçilmesine yardımcı oldular. Sovyet Ermeni yetkililerinin ve diasporadaki Taşnak karşıtı grupların teşvikiyle Ejmiatsin Vatikanının seçimi tanımayı reddetmesinin ardından Kilise de bölündü. Bu dini bölünme diaspora topluluklarını daha da kutuplaştırdı. Ermeni grupları 1953'te İran'da ve 1958'de Lübnan'da savaştı, ihanet etti ve zaman zaman birbirlerini öldürdü; Ermeni Hınçaklar ve komünistler Şah karşıtı ve Maruni karşıtı grupları desteklerken, Taşnaklar da Batı yanlısı koalisyonlara katılıyordu. Bu arada Kilikya Makamı, yetki alanını Lübnan, Suriye ve Kıbrıs'ın ötesine genişletmeye başladı ve özellikle İran, Yunanistan, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Taşnakların destek topladığı topluluklarda ayrı piskoposluklar kurdu⁶.

³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 364.

⁴ Afanasyan, S. L. 'Armenie, l 'Azerbaïjan et la Georgie. De l 'independence a Vinstauration du pouvoir sovietique, 1917— 1923. Paris, 1981, s. 55.

⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 365; Aspaturian, R. *The Union Republics in Soviet Diplomacy*. Geneva,1960, s. 88.

⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 365; Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness*

Siyasi açıdan zayıf olmalarına rağmen Ramkavarlar, 1960'a geldiğinde Ermeni Genel Hayırseverler Birliği'nde (AGBU) ve onun dünya çapındaki okul ağında önemli pozisyonlar kazanmayı başardılar. Sovyet Ermenistanı ile olan bağlantıları da onlara Ejmiatsin'in kontrolü altındaki diaspora kiliselerinde önemli bir söz sahibi olma olanağı sağladı. 1960'ların ortalarına geldiğinde Ermeniler dünyanın her köşesine yerleşmişti ve büyük de olsa ideolojik farklılıklar artık tek endişe kaynağı değildi. Ev sahibi ülkeler tarafından güvence altına alınan ve kabul edilen diğer konular, özellikle asimilasyon korkusu ve Türkiye'nin Ermeni Soykırımını inkar etmesinden kaynaklanan hayal kırıklığı gibi toplulukları meşgul ediyordu. Müslüman dünyasındaki Ermeniler kendi kültürlerini sürdürmeyi nispeten kolay buluyorlardı, ancak Hıristiyan dünyasında, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika'da, Ermeniler büyük sayılarda kendi aralarında evleniyordu; bu durum bazılarının "beyaz katliamı" olarak adlandırdığı bir olaydı. Özellikle Amerika'daki Ermeniler kendilerini Amerikalı olarak görüyorlardı ve özgür olsa bile Ermenistan'a geri dönme istekleri yoktu. Ermeni olmaktan Ermeni hissetmeye geçiş yapmışlardı. Diasporada da geleneksel Ermeni değerlerine meydan okunuyordu. Boşanma oranları artıyor ve gençler "eski moda" olarak gördükleri geleneklerle ilgilenmiyorlardı. Modern İsrail'in kurulmasından önceki çoğu Yahudi gibi Ermeniler de diasporayı kalıcı bir durum olarak görmeye başladılar. Sovyetler Birliği orada kalacaktı ve Birleşmiş Milletler Ermeni Sorununu yeniden gündeme getirmeyecekti; En kötüsü, Türk hükümetinin Ermenilere karşı yapılan zulümlere karşı sessizliğini sürdürmesi veya açıkça inkar etmesidir. Ancak 1965'te, Soykırımın 50. yıldönümünde ve yine 1988 depreminin ardından diasporadaki Ermenilerin çoğu geçmişteki ayrılıkları bir kenara bıraktı ve siyasi ve dini gruplar gayri resmi işbirliği yapmaya başladı⁷.

Bağımsızlık ve yeni bir Ermeni Cumhuriyeti'nin kurulması, diaspora Ermenilerini, özellikle de siyasi partilerini hazırlıksız yakaladı ve başlangıçtaki coşkuyu kısa süre sonra belirsizlikler ve tartışmalar izledi. Bağımsız bir Cumhuriyetle birlikte diasporanın tüm rolünün yeniden incelenmesi gerekiyordu. Bazıları tüm mali kaynaklarıyla hemen yeni Cumhuriyet'i desteklemek için harekete geçmiş olsa da, diğerleri bu tür çabaların önemli diaspora projelerinden ve faaliyetlerinden, özellikle de okullardan gelen fonları tükettiğinden şikayet ediyordu. Kilikya Makamı ile bağlantılı kiliseler artık devam eden ayrılıklarını haklı çıkarmak zorundaydı ve dini birlik yönündeki baskılar su yüzüne çıkmaya başladı. Son olarak diasporadaki siyasi partilerin varlığı bile gereksiz hale geldi. Diasporanın en büyük ve en aktif partisi olan Taşnaklar ile en küçük ve en az aktif partisi olan Hınçaklar özellikle kayıptaydı. Sovyet sisteminin çöküşüyle birlikte ikinci parti güvenilirliğini kaybetmişti ancak üyeliği neredeyse kalıtsal hale geldiğinden siyasi faaliyetlerine devam ettiler. Ancak ilkinde ciddi bir ikilem vardı. Yetmiş yıl boyunca Taşnak partisinin varoluş nedeni özgür, komünist olmayan bir Ermenistan'a ulaşmaktı. Ermenistan sonunda özgürdü ama bu görevi başaranlar Taşnaklardı. Ramkavarlar ve

account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan. New York, 1990, s. 44.

⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 365-366; Nansen, *F. Armenia and the Near East.* New York, 1928, s. 80.

Hınçaklar kısa sürede Ermenistan'daki yeni hükümetle aynı çizgiye geldi. Siyasi açıdan aktif Taşnaklar kendilerini küçümsenmiş hissettiler. Yetmiş yıllık çabanın ardından yeni Ermeni Devleti tarafından benimsenmeyi ve hükümette önemli mevkilere getirilmeyi arzuluyorlardı. 1991 seçimlerinde çok küçük bir oy alan (bkz. Bölüm 24) Taşnaklar muhalefet haline geldi. Ermenistan'ın Karabağ'daki çabalarını ve Türkiye'ye karşı saldırgan olmayan tavrını eleştirdiler. Parti kısa sürede Ermenistan'da yasaklandı ancak Taşnak basınında saldırılarına devam etti. Ermeni ekonomik ve siyasi sıkıntıları ve hataları Taşnaklara Ermenistan'ı azarlamaları için yeterli yakıt sağladı. Yasak birkaç yıl sonra kaldırıldı ve Taşnaklar o zamandan beri eleştirilerini yumuşattılar⁸.

Diasporadaki siyasi partilerin hiçbirinin Ermenistan'da önemli bir etkisi olmadığından, üçü de diasporada faaliyetlerini sürdürdü. Bu benzersiz bir olaydır ve özgür ve bağımsız bir Ermenistan'ın varlığı göz önüne alındığında birçoklarına göre mantıksızdır. Bu, bazı üyelerin partilerden ayrılmasına veya iktidardan vazgeçmeyi reddeden fosilleşmiş bir liderlik olarak gördükleri şeyden ayrılmasına neden oldu. Diasporadaki Ermeni Kilisesi'nin Lübnan'ın Antelias kentindeki Büyük Kilikya Evi Katolikosluğu tarafından yönetilen kısmı da tarihi ayrı statüsünü korudu. Kudüs ve İstanbul Ermeni Patrikleri de zaman zaman Ejmiatsin'le tam işbirliği yapmayı reddettiler⁹.

Yurtdışındaki tüm ulusal kurumlarda olduğu gibi diaspora partileri de hiçbir zaman halk seçimlerine güvenmediler. Liderleri nispeten küçük iç çevreler tarafından seçiliyor ve daha geniş bir seçmen kitlesine hesap vermek zorunda değiller. Diasporadaki Ermeni basını da birkaç istisna dışında üç siyasi örgüt tarafından finanse ediliyor ve parti çizgisini takip ediyor. Diaspora partilerinin ve basınının, hepsinin karşı çıktığı, feshedilmiş Sovyet sistemine çok benzemesi ve demokratik olarak nasıl işleyeceklerini bilmemeleri ironiktir. Nihayetinde Ermeni siyasi ve dini kurumlarının birleşmesine tanık olmak için başka bir felaketin beklenmemesi umulmaktadır¹⁰.

Ermeni Genel Hayırseverler Birliği

Görüldüğü gibi Mısır, güçlü Ermeni toplumuyla Arap dünyasında Ermenilerin yol göstericisiydi. Yirminci yüzyılın başında Mısırlı Ermeniler yeni bir lider buldular: Nubar Paşa'nın oğlu Boğos Nubar. Boğos İsviçre ve Fransa'da tarım ve mühendislik eğitimi almıştı. Döndüğünde Mısır demiryollarının müdürü olarak görev yapmış ve hükümetin Sudan'a yönelik sulama planını denetlemişti. Pek çok şirkette bankacı ve şirket memuru olarak çalışmış ve babası gibi ona da paşa unvanı verilmiştir.

1895-1896 yıllarında Türkiye'de yaşanan Ermeni katliamları ve özellikle 1905'ten itibaren Transkafkasya'da yaşanan Ermeni-Azeri çatışmaları, Mısır'daki Ermeni orta sınıfı üzerinde ciddi bir etki yarattı. Liberaller ve hayal kırıklığı yaşayan sosyalistler, dünya çapında bir Ermeni hayır

⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 366.

⁹ Baldwin, O. *Six Prisons and Two Revolutions, 1920-1921*. GardenCity, N.Y, 1925, s. 36.

¹⁰ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 367.

kurumuna ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. 15 Nisan 1906 Paskalya Pazar günü, on Ermeni profesyonel Boghos Nubar'ın Kahire'deki malikanesinde bir araya geldi ve Ermeni Genel Hayırseverler Birliği'nin tüzük taslağını hazırladı¹¹.

Başlangıçta AGBU'nun siyasi bir meclis olarak da hareket etmesi yönünde bazı planlar olmasına rağmen, bu fikirden hemen vazgeçildi. AGBU'nun misyonu, okullar, kütüphaneler, atölyeler, hastaneler ve yetimhaneler kurarak veya bunlara maddi destek sağlayarak tarihi Ermenistan'daki Ermenilere yardım etmek; köylülere toprak, tohum, hayvan ve alet sağlamak; ve yangın, kıtlık, deprem ve diğer doğal veya insan kaynaklı felaketler sırasında yardımcı olmak. Yardım, dini veya siyasi bağlılığa bakılmaksızın tüm Ermenilere yönelikti. 1913'e gelindiğinde AGBU'nun Avrupa, Amerika, Afrika ve Osmanlı İmparatorluğu'nda 142 şubesi vardı. Soykırım sırasında Osmanlı Türkiye'sindeki seksen bölümünün tamamını kaybetti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıl yetimlerin yerini tespit etmek, yetimhaneler ve hastaneler kurmakla geçti. Mültecilerin barınması gerekiyordu ve Yakın Doğu Yardım Örgütü Arap topraklarından çekildiğinde, AGBU ve diğer Ermeni örgütleri bu toprakları yeniden yerleştirdiler. Bolşevikler Ermenistan'da güçlerini pekiştirdikçe, dış kuruluşların orada çalışması giderek zorlaştı ve AGBU Ermenistan'a yardım etmeyi başarsa da artık hayırseverliğini diasporada yoğunlaştırdı¹².

1922'de Mısır'daki İngiliz himayesinin sona ermesiyle AGBU genel merkezi önce Paris'e, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise önemli ölçüde büyüdüğü Amerika Birleşik Devletleri'ne taşındı. Şu anda iki düzineden fazla okulun yanı sıra Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Brezilya, Kıbrıs, Bulgaristan, Kanada, Mısır, İngiltere, Etiyopya, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İran, İtalya, Lübnan'da şubeleri var. İsviçre, Suriye, Uruguay ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yirmiden fazla bölüm. Ramkavar partisi üyeleri, gördüğümüz gibi, imtiyaz kazanmayı başardılar. Ardından da önemli pozisyonlara geldiler ve AGBU'yu kendi siyasi gündemlerine yönlendirmeye başladılar. Ramkavar liderliğinin AGBU'yu birçok Ermeni'ye hizmet eden geniş kapsamlı bir örgüte dönüştürmesine rağmen, Birlik 1960'lara gelindiğinde iki partili hedeflerinin çoğunu kaybetmiş ve özünde bir Ramkavar örgütü haline gelmişti. Taşnakların da sık sık saldırılarına maruz kalıyordu. Ermenistan'da yaşanan korkunç deprem ve bağımlılıktan sonraki ekonomik sıkıntılar, EHGB'nin yeni liderliğini orijinal görevine yeniden uyandırdı. Ramkavar Partisi'nden uzaklaşmaya çalıştı ama uzun vadede bunu başaramadı. AGBU yine de Ermenistan'ın yeniden inşasında en önemli örgütlerden biri haline geldi. Yıllık 30 milyon doları aşan bütçesiyle AGBU, Ermenistan Amerikan Üniversitesi, Ermeni Filarmoni Orkestrası, aşevleri, burslar, hastaneler ve diğer çeşitli hayırsever ve endüstriyel projeler de dahil olmak üzere çok sayıda faaliyet ve kuruma sponsorluk yapmaktadır. AGBU kaynaklarının çoğunun

¹¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 367.

¹² Barton, J. *Story of Near East Relief 1915-1930*. New York, 1930, s. 65. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peoply*,...s. 367; Mouradian, C.S. *De Staline a Gorbachev: Histoire d'une Republique Sovietique: L'Armenie*. Paris, 1990, s. 55.

Ermenistan'a kaydırılması, artık Merkez Yönetim Kurulu'nun alışlagelmiş yardımı olmadan yıllık bütçelerini sürdürmek için mücadele etmek zorunda kalan yerel AGBU şubeleri tarafından eleştirildi¹³.

Diasporada Edebiyat Etkinliği

Gördüğümüz gibi Ermeni Soykırımı, Türkiye'deki Ermeni aydın kadrosunun neredeyse tamamını yok etti. Gelişmesi bir asır süren şey, Nisan 1915'te bir ay içinde yok edildi. Ancak küçük bir grup hayatta kalmayı başardı ve bir uzmana göre, bir geçiş dönemi edebiyat kuşağı oluşturdu. Fransa ve Ortadoğu, Batı Ermeni edebiyatının yeni evi oldu. 1930'a gelindiğinde Şahan Şahnur, Topalyan, Vazken Şuşanyan, Beşiktaşlıyan, Nikoghos Sarafian, Diran Çerakyan (İndra) ve Narduni gibi bir grup genç Paris'te yeni bir çevre oluşturdu ve Menk dergisini yayınladı. Şiirleri, öyküleri, romanları ve denemeleri geçmişe takılıp kalmıyor, parlak bir geleceğin habercisiydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı bu kısa ömürlü canlanmayı kısa sürede sona erdirdi. Shant, Hagop Oshagan ve Vahan Tekeyan gibi birçok yazar Ortadoğu'yu yeni vatanları olarak seçti. Shant romantik oyunlar yazdı ve eğitimci oldu. Oshagan, 1920'de, o zamanlar hâlâ Avrupa'nın kontrolü altında olan Konstantinopolis'e döndü ve Teke yan, Costan Zarian ve diğerleriyle birlikte bir edebiyat manifestosu yayınladı. Ermeni edebiyat faaliyetlerini canlandırmak amacıyla Bartsravank, Mehyan edebiyat dergilerini ve Chatakamart gazetesini çıkarmaya başladılar. 1922'de Türk milliyetçileri Konstantinopolis'in kontrolünü ele geçirdi ve çevre dağıtıldı. Tekeyan ve Oşagan Türkiye'yi terk ederek Avrupa'yı dolaştı ve sonunda Orta Doğu'ya yerleştiler. Tekeyan Kahire'ye, Oshagan ise Kudüs'e yerleşti. Tekeyan'ın eserleri modern Ermeni edebiyatını analiz ederken, bir bilim adamına göre Oshagan'ın yazıları aslında Soykırım felaketine verilen edebi tepkilerdi. Onlar ve diğerlerinin eserleri Beyrut (Ahekan, Akos), Halep (Nayri), Boston (Hayrenik), New York (Nor Gir)'deki çeşitli dergilerde basıldı¹⁴. Zabel Yesayan, Vahan Totovents ve Gurgen Mahari gibi bazı Batı Ermeni yazarları Sovyet Ermenistan'ına göç etti veya oraya sığındı. İlk ikisi 1930'lardaki Stalin tasfiyeleri sırasında hayatını kaybetti (gördüğümüz gibi bu tasfiyeler Egishe Charents ve Axel Bakunts'un da hayatına mal oldu) ve Mahari'nin ölümü şiddetli eleştiri ve zulümle sonuçlandı. Kamu ve devlet desteğinden yoksun olan Batı Ermenice edebiyat üretimi genel olarak asgari düzeyde kaldı ve Sovyet Ermenilerinin diaspor edebiyatına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle daha da sınırlandı. Ermenistan'daki mevcut özgürlüğün diasporada edebi bir canlanmayı tetikleyip tetiklemeyeceği henüz bilinmiyor¹⁵.

Üçüncü Ermeni Cumhuriyeti (1991-2005)

¹³ Libaridian, G. *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Watertown, Mass., 1991, s. 100.

¹⁴ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 369.

¹⁵ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 369-370. Ayrıca bk. Boumoutian, G. "Rewriting History: Recent Azeri Alterations of Primary Sources Dealing with Karabakh," in *Journal of the Societyfor Armenian Studies [JSAS]*6, 1992-1993).

Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki seçim kampanyası barışçıl geçti ancak hararetli tartışmalara sahne oldu. Le von Ter Petrossian'ın bağımsız Ermenistan vizyonu ile sahalara inmişti. Bu, onun ülkenin karşı karşıya olduğu pek çok kritik meseleye ilişkin politikalarına, özellikle de Karabağ konusunda bir tür uzlaşmaya varma isteğine şiddetle karşı çıkan bazı yurttaşlarınıninkiyle örtüşmüyor. Bazı eski Karabağ Komitesi üyeleri hükümetten istifa etti, Ermeni Ulusal Hareketi'nden ayrıldı, ayrı gruplar oluşturdu veya cumhurbaşkanlığı için kendi adaylarını açıkladı. Daha önceki muhalif partilerden biri olan Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği ve lideri Paruir Hairikian, Ermenistan'ın bir sonraki seçimden sonra Sovyetler Birliği ile tüm bağlarını kesmesi gerektiği konusunda ısrar eden platformda yarıştı¹⁶.

Ermenistan'daki 1991 seçimleri diasporadaki Ermeni siyasi partilerinin geleceği açısından da hayati önem taşıyordu. Yaşayabilirliklerini göstermek için diasporadaki üç parti de yaklaşan başkanlık seçimleri için hemen kayıt yaptırdı. Ermenistan hükümetiyle her zaman işbirliği içinde olan Ramkavarlar, Levon Ter Petrosyan'ın adaylığını destekledi. Yeni hükümette söz sahibi olmak isteyen Hınçaklar da Ter Pet Rossian'ı destekledi. Taşnaklar temelde Hairikian'ın platformuna katılıyordu ancak hesaplı bir hareketle kendi adaylarını, saygıdeğer aktör Sos Sargisyan'ı sundular¹⁷.

Bağımsızlığın üzerinden henüz bir ay geçmeden 16 Ekim 1991'de Ermeniler sandık başına gitti. Ermeni Ulusal Hareketi'ni (ANM) temsilen Levon Ter Petrosyan oyların yüzde 83'ünü aldı. Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği ve Taşnak adaylarının birlikte yalnızca yüzde 12'yi (Taşnakların yalnızca yüzde 4,4 oy almasıyla) ve diğer çeşitli parti ve bireylerin toplamda yüzde 5'i almasıyla, diğer adaylar gerçekten de kötü bir performans sergilediler. Ne Taşnaklar ne de komünistler yenilgiyi kabul edemediler. Birincisinin üstünlüğünü, ikincisinin ayrıcalıklarını kaybetmesiyle, ironik bir şekilde, Levon Ter Petrosyan hükümetine karşı ortak bir dava buldular. Açık bir vekalet almak, Levon Ter Petrosyan hükümetinin iç veya dış baskılardan uzak olacağı anlamına gelmiyordu. . En büyük iç sorun, Ermenistan'ın Azerbaycan tarafından fiilen abluka altına alınması ve Azerbaycan'dan ve deprem bölgesinden gelen yüzbinlerce Ermeni mültecinin içinde bulunduğu kötü durumdu. Diğer iç sorunlar arasında serbest piyasa reformlarının uygulanması, demokratik hükümet yapılarının kurulması ve arazilerin özelleştirilmesi yer alıyordu. Dış kaygılar Rusya, Türkiye, Gürcistan ve İran ile gelecekteki ilişkileri içeriyordu. Ayrıca Gorbaçov'un darbe sonrasında Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmaya yönelik çabaları, Batı'nın yeni Cumhuriyeti hemen tanıyamayacağı anlamına geliyordu. Ancak öncelikli endişe, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'la yaşanan anlaşmazlık ve 400.000 Ermeni'nin yaşadığı Gürcistan'daki siyasi belirsizliklerdi. 1918 senaryosu bazı açılardan tekerrür ediyordu¹⁸.

¹⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 371.

¹⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 371; Ayrıca bk. Boumoutian, G. "The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh," in JSAS (9, 1999).

¹⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*, ...s. 372.

Bu arada Gorbaçov, Ermenistan'ın yeni birliğine katılması için baskı yapmak amacıyla Azerbaycan'ı desteklemeye devam etti. Ter Petrosyan'ın ilk işi Moskova'nın gelecekte Rusya ile Ermeni ilişkileri konusundaki endişelerini yatıştırmaktı. Karabağ ve Ermenistan'a çok sayıda Azeri saldırısıyla karşı karşıya olan seçimlerden bir gün sonra, Moskova ile biraz anlayışa gelme isteğine işaret etti. Hâlâ siyasi birliğe katılmayı reddeden Ermenistan, yine de bir serbest ticaret bölgesi oluşturan ve gıda, sanayi ve enerji tedarikini koordine etmeye yönelik bir anlaşmayı oluşturan ekonomik anlaşmayı imzaladı. Gorbaçov bir miktar avantaj elde etmişti ve karşılığında Karabağ'da ateşkes için arabuluculuk yapmayı teklif etmişti. Karabağ'da tüm cephelerde ilerleyen ve Ermenistan ile Karabağ'ın yakında dizlerinin üstüne çökeceğinden emin olan Azerbaycan, daveti kabul etmedi. Ancak Ter Petrosyan siyasi bir zafer elde etmişti. Bağımsızlığına rağmen Ermenistan'ın Moskova ile bağlarını koparmadığını belirtmişti. Aynı zamanda Batı'ya ve diasporadaki birçok Ermeni'ye, hükümetinin aceleci olmadığını, ihtilafın çözümüne yönelik temkinli ve kademeli olarak ilerlemeye istekli olduğunu da gösterdi¹⁹.

Ter Petrosyan'ın bir sonraki adımı, Türkiye'ye, Ermenistan'ın kendisine karşı toprak iddiası bulunmadığına ve komşulukla diplomatik ve ekonomik ilişkiler arzuladığına dair güvence vermek oldu. Aynı mesaj Gürcistan, İran ve Azerbaycan'a da gönderildi. Ermenistan'ın ideolojik olarak dogmatik bir bakış açısı benimsemek yerine pragmatik ve esnek bir dış politika izlemesi gerekiyordu. Karabağ konusunda Ermenistan, çatışmanın Ermenistan ile Azerbaycan arasında değil, Dağlık Karabağ'ın Ermeni yerleşim bölgesi ile Bakü arasında olduğunu bir kez daha yineledi. Bu, doğrudan iletişim yoluyla çözülmesi gereken bir insan hakları ve kendi kaderini tayin etme sorunu²⁰.

Uzun vadede Ermenilerin Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma çabaları gerçekleşmedi. Türkler sadece Ermenistan ablukasını sürdürmekle kalmadı, aynı zamanda başka herhangi bir şeyin tartışılabilmesi için Karabağ meselesinin çözülmesi gerektiği konusunda da ısrar etti. Azeri ablukasını yiyecek ve yakıt kıtlığına yol açmıştı ve 1989'dan bu yana depremin yeniden inşası için gerekli malzeme neredeyse tamamen durmuştu. Medzamor Nükleer Enerji Santrali'nin 1989 yılında kapatılması, aralarında çok sayıda mültecinin de bulunduğu Ermeni vatandaşlarının yeni bir zorlu kışla karşı karşıya kalacağı anlamına geliyordu. Rusya ve Gürcistan'daki siyasi ve ekonomik durum, Ermenistan'ın, dış yardımın yanı sıra, esas olarak kendi çabalarına güvenmek zorunda olduğunu gösteriyordu. Bu arada Ter Petrosyan'ın Türkiye politikası Taşnaklar tarafından sert bir şekilde eleştirilirken, Hınçaklar ve komünistler onun Moskova ile ılımlı ilişkilerini eleştirdiler²¹.

Gorbaçov hâlâ eski SSCB'yi kurtarmayı umuyordu ve bir Egemen Devletler Birliği'nin kurulmasını önerdi. Aralarında Azerbaycan'ın da bulunduğu ancak Ermenistan, Gürcistan, Baltık Devletleri ve en önemlisi Ukrayna'nın hariç tutulduğu yedi cumhuriyetin liderlerinden sözlü anlaşma

¹⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 372.

²⁰ Ca. Norehad, B. *The Armenian General Benevolent Union*, New York, 1966, s. 66.

²¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 372-373.

aldı. Azerbaycan cumhurbaşkanı Mutalibov, Gorbaçov'la işbirliğini sürdürdü ve Karabağ'ı boyun eğdirmek için Rusya'dan askeri yardım aldı. Kasım 1991'in başlarında Azerbaycan, Ermenistan'a giden gaz boru hatlarını kapattı. Aynı zamanda Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke oldu. Kasım ayının sonuna gelindiğinde Azerbaycan parlamentosu, askeri ve siyasi başarılarından cesaret alan ve birçok destekçi kazanmış aşırı milliyetçi bir parti olan Ulusal Cephe'nin teşvikiyle Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırdı ve bölgenin doğrudan kontrolünü ele geçirme yönünde oy kullandı. Moskova'daki Devlet Konseyi, böyle bir eylemin yalnızca Ter Petrosyan'ı ılımlı tutumundan vazgeçmeye zorlamayacağını, aynı zamanda Ermenistan'a sempati duyan Avrupa Parlamentosu'nun da güçlü bir tepkisine yol açacağını fark etti. Gorbaçov'un tampon bölge fikrini dikkate almayan Rusya Devlet Konseyi, Azerbaycan'a bu kararı geri çekme talimatı verdi. Ulusal Cephe'nin popülaritesinden korkan Mutalibov, parlamento fikrini değiştirmeye çağırdı. Bölgede Rusya'nın varlığının yeniden canlanmasını istemeyen Türkiye, Ulusal Cephe'ye de geri adım atmasını tavsiye ederken, İran da iki taraf arasında arabuluculuk teklifinde bulundu²².

Bu arada Gürcistan da Gorbaçov'un Egemen Devletler Birliği'ne katılma teklifini reddettiği için cezalandırılıyordu. Komünistler tarafından hapsedilen ve 1991 baharında Gürcistan'ın cumhurbaşkanı olan popüler entelektüel muhalif Gamsakhurdia, Rusya'da Kuzey Osetya'ya katılma arzusunu ilan eden Müslüman yerleşim bölgesi Güney Osetya ile büyük sorunlarla karşı karşıya kaldı. Cumhuriyet. Osetya ayrılıkçı hareketine 1990 yılında başlamıştı ancak Gürcistan'ı sendika üyeleri arasında sayan Moskova tarafından uyarılmıştı. Ancak bir yıl sonra, 1991'de Gürcistan'ın bağımsız eylemleri, Rusya'nın Osetyalılara askeri yardımı ile sonuçlandı ve onlar da daha sonra Gürcistan'a karşı savaş başlattı. Yani Karabağ'da Ermeni ayrılıkçı hareketini caydıran Gorbaçov, aynı türden hareketi Güney Osetya'da da teşvik ediyordu. Gamsakhurdia'nın aşırı milliyetçiliği ve sert yönetimi meselelere yardımcı olmadı ve aslında Abhazlar gibi diğer Müslüman azınlıklara düşmanlık yarattı. Sonunda demokratik ilkelere olan düşük saygısı, Ulusal Muhafızların isyanına yol açtı ve bu, yıl sonunda Gamsakhurdia'yı istikrarsız bir duruma soktu²³.

Ancak olaylar herkesin tahmin ettiğinden daha hızlı ilerledi. Gorbaçov'un Egemen Devletler Birliği planı hiçbir zaman gerçekleşmedi. 1 Aralık 1991'de Ukrayna bağımsızlık yönünde oy kullandı ve 8 Aralık'ta Boris Yeltsin liderliğindeki Rusya'nın liderleri, Ukrayna ve Beyaz Rusya bir topluluk kurdular ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerini bağımsız devletler olarak katılmaya davet ettiler. Yeltsin Gorbaçov'u geride bırakmıştı. Ermenistan derhal Milletler Topluluğu'na katılacağını duyurdu ve 21 Aralık'ta Azerbaycan da dahil olmak üzere diğer sekiz diğer cumhuriyetle birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmak için resmi olarak başvuruda bulundu. Mart 1992'de resmi olarak BDT'ye üye oldu. Aynı yılın Mayıs ayında Ermenistan da BDT Savunma Anlaşması'na

²² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 373.

²³ Chorbajian, L, Donabedian, P, Mutafian, C. *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*. London, 1994, s. 33-35; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 373-374.

katıldı²⁴.

25 Aralık 1991'de Mihail Gorbaçov başkanlıktan istifa etti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği resmen feshedildi. 6 Ocak 1992'de Dağlık Karabağ bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan'da hoş karşılanmayan Rusya liderliğindeki değişiklik, Ermenistan'da da büyük coşkuyla karşılandı. Mutalibov, kendisini ve kliğini iktidarda tuttuğu ve Azerbaycan'ın Karabağ'daki Ermeni hareketini yok etme çabalarını desteklediği sürece Moskova'nın emirlerine uymaya hazır, katı bir komünistti. Gorbaçov'un ayrılmasıyla BDT'ye katıldı ve kendisini Yeltsin'in gözüne sokmaya çalıştı, ancak geçmişteki eylemleri, özellikle de Ağustos darbesine verdiği destek ve Bakü'deki etnik Ruslara yönelik muamelesi onu sevilmeyen bir hale getirdi²⁵.

SSCB'nin çöküşü Ermenistan'ı bir kez daha uluslararası arenaya çıkmaya zorladı. 2 Mart 1992'de Ermenistan egemen bir devlet olarak tanındı ve Birleşmiş Milletler'e üye oldu. Yeni diplomatlara maddi ve pratik yardımda bulunabilecek bir Ermeni topluluğunun bulunduğu ülkelerde alelacele Ermeni diplomatik misyonları açıldı. Kısa süre sonra pasaportlar, pullar ve sonunda yeni bir para birimi tanıtıldı. Sokak ve yer adları da değiştirildi. Mülteci durumu, yiyecek, tıbbi malzeme, yakıt kıtlığı, Azeri ablukası, Gürcistan'daki iç karışıklıklar, düşman Türkiye ve partizan politikaların ortaya çıkışı çoğu kişiye 1919-1920 dönemini hatırlatsa da, önemli farklılıklar vardı. Rusya tüm sorunlarına rağmen bir iç savaşın ortasında değildi. Ermenistan daha organize ve daha temsili bir hükümete sahipti, BM Şartı tarafından korunuyordu ve ilk Cumhuriyete göre daha iyi bir altyapıya sahipti²⁶.

Gorbaçov'un çekilmesiyle Rus birlikleri Karabağ'dan çekildi. Karabağ Ermenileri karşı koymaya başladı ve bir yıl sonra sadece bölgenin çoğunu geri almakla kalmadı, aynı zamanda bölgenin dışındaki Kelbecer'i de aldı (bkz. Harita 44). Ermeni sağı gibi Rusya'dan tamamen kopmayı savunan ve Türkiye ile daha yakın ilişkiler talep eden Azerbaycan Jan Halk Cephesi, hükümette yeni taraftarlar kazanmaya başladı. Azerbaycan parlamentosu BDT anlaşmasını onaylamayı reddetti ve Mutalibov'u istifaya zorladı. Ulusal Cephe'den oluşan geçici bir hükümet ve komünist bakanlar, bahar sonlarında yapılacak yeni başkanlık seçimlerine kadar ülkeyi yönetmeye çalıştı. Ancak iki ay sonra, komünistlerin hakimiyetindeki parlamento, iktidar kaybından korkarak, derhal olağanüstü hal ilan eden ve yaklaşan seçimleri iptal eden Mutalibov'un yeniden görevlendirilmesi yönünde oy kullandı. Milli Cephe'nin silahlı destekçilerinin çıkardığı ayaklanmalar onu bir gün sonra kaçmak zorunda bıraktı ve Haziran başında Milli Cephe lideri akademisyen Abulfez Elçibey seçimi kazanarak Azerbaycan'ın yeni cumhurbaşkanı oldu. BDT'ye katılmayı kesinlikle reddetmesi ve Türkiye'ye yakınlığı sadece Rusya'yı değil, İran'ı da endişelendiriyordu²⁷.

²⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 374.

²⁵ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 374375.

²⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 375; Denber, R. ed., *The Soviet Nationality Reader*, Boulder, Co., 1992, s. 19.

²⁷ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 375.

Bu arada Gamsakhurdia kendisine karşı çıkan isyanı bastıramadı ve Ocak 1992'nin başlarında Tiflis'ten kaçtı. On üç yıl boyunca (1972-1985) Gürcistan'ın komünist şefi olan ve daha sonra Gorbaçov'un kabinesinde yer alan ve SSCB dışişleri bakanı olan Eduard Şevardnadze Gürcistan'a döndü. BDT'ye katılmayı reddetmesi Abhaz azınlığa BDT'ye katılmak istediğini açıklama fırsatı verdi. Moskova, bölgede yeniden söz sahibi olabilmek ve Türkiye'nin etkisini durdurmak amacıyla, Gürcülere karşı direnmeyi ve Gürcü ordusunu geri püskürtmeyi başaran Abhazlara bir miktar yardım yaptı. 1993 sonbaharında Gürcistan, BDT'ye katılmanın ve Abhazya ile müzakerelere başlamanın ihtiyatlı olacağına karar vermişti²⁸.

Bu arada Elçibey'in milliyetçi politikaları ve Türk yanlısı tavırları sadece Rusya ve İran'ı yabancılaştırmakla kalmamış, aynı zamanda Lezgiler ve birincisi Sünni aşiretlerden ikincisi ise İran Şii halkı olan Taleşiler tarafından ayrılıkçı bir hareket başlatmıştı. BDT üyesi olan Ermenistan, üye olmayan Azerbaycan'dan çok Rusya'ya güvenebilirdi. 1993 yazında Karabağ Ermenileri Şuşi'nin yanı sıra Ermenistan ile Karabağ arasındaki koridorun tamamını ele geçirmişti (bkz. Harita 44). Azeri ordusu ve muhalefet Elçibey'i uzaklaştırma kararı aldı. Bu noktada Azerbaycan'ın eski komünist şefi (1969-1987) ve Gorbaçov döneminde Politbüro üyesi olan Haydar Aliyev bu durumdan yararlandı. Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurduğu Nahçıvan'da vakit geçirmişti. Nahçıvan'ı Türkiye'ye bağlayan Aras Nehri'nin üzerine iki köprü yapıldı; Türkiye cumhurbaşkanı bölgeyi ziyaret etmiş, ekonomik yardım sözü vermiş ve Ermenistan'ı Nahcivan'a saldırmaması konusunda uyarılmıştı. Yaz sonuna doğru Moskova'nın Elçibey'e tercih ettiği Aliyev Cumhuriyetin başındaydı ve demokratik olarak seçilmiş Elçibey Nahcivan'a sığınmıştı. Sonbaharın başlarında Azerbaycan BDT'nin üyesi oldu ve Ekim 1993'te Moskova bir kez daha Kafkasya'nın ana komisyoncusu oldu. Moskova'nın Kafkasya'daki nüfuzunun artmasıyla birlikte Rusya'nın rolü arabulucu ve ağabey rolüne dönüştü. Ancak geçmişten farklı olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğüne ilişkin herhangi bir açıklama yapılmadı. Görünüşe göre Moskova yıpratma savaşını tercih ediyordu²⁹.

Bu arada Ermenistan'a yönelik şiddetli abluka devam ediyordu. GSMH 1991 ile 1993 yılları arasında yüzde 60 oranında düştü. Özellikle yakıt ve gaz arzı yetersizdi. Özellikle 1992-1993 kışı çok sert geçti. Medzamor nükleer santrali kapalı kaldı ve okullar, ofisler, fabrikalar ve hastaneler ısı ve elektrik eksikliği nedeniyle kapanmak zorunda kaldı. Sırf ısınmak için birçok kitap ve ağaç feda edildi. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Ermeni diasporasından gelen yardımlar büyük fayda sağladı, ancak çocuklar ve yaşlılar arasındaki ölüm oranı yüksekti. Doğum oranı da düştü. Daha iyi organizasyon, dış yardım, İran ve Türkmenistan'dan gelen yakıt enerji krizini hafifletti ve 1992-1993 krizi bir daha tekrarlanmadı³⁰.

²⁸ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 376.

²⁹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 376.

³⁰ Evans, L. *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*. Baltimore, 1965, s. 49; ayrıca bk. Gidney, J. *A Mandate for Armenia*. Kent, Ohio, 1967.

1994 yılına gelindiğinde Ermenistan diplomatik cephede başarılı oldu ve Asya, Avrupa ve Amerika'da ek misyonlar kurdu. Karabağ'da da sallantılı bir ateşkes anlaşması gözlemlendi. Karabağ'daki mücadele 20.000 kişinin hayatına mal olmuş ancak Ağdam ve Fuzuli'yi ele geçirmeyi başarmıştı. Azerbaycan'daki etnik temizlikten, Gürcistan'daki iç savaştan ve 1988 depreminde evlerini ve eşyalarını kaybeden yaklaşık 300.000 mülteci, Ermenistan'ın karşı karşıya olduğu süregelen bir sorundu. Devam eden Azeri ve Türk ablukası ekonomik toparlanmayı ciddi şekilde engelledi; yalnızca Rusya'dan, İran'dan yapılan ithalat ve dış yardım, ekonominin çok yavaş da olsa ilerlemesini sağladı. 1994 yılının sonuna gelindiğinde 500.000'den fazla Ermeni (bazıları Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen mülteciler) geçici veya kalıcı olarak Rusya'ya veya eski SSCB'nin diğer bölgelerine, Kuzey Amerika'ya, Avustralya'ya ve Avrupa'ya gitti³¹.

Ermenistan, Uluslararası Para Fonu'ndan kredi alabilmek için özelleştirme politikasını sürdürdü. Fiyat liberalizasyonunun yaygınlaştırılması ve devlet sübvansiyonlarının durdurulması hızla devam etti. 1995'e gelindiğinde GSYİH'nın %40'ı özel sektörün elindeydi. Ancak temel gıda maddelerinin fiyatları yüzde 25 arttı, ekmeğin fiyatı 11 kat arttı, elektrik maliyeti ise eskisine göre altı kat arttı. Zorlu ekonomik koşullar muhalefet partilerini güçlendirdi ve Ermeni Milliyetçi Hareket Partisi'nin eski üyelerinin yeni koalisyonlar oluşturmasına neden oldu. Ermenistan Komünist Partisi, Ulusal İlerleme Örgütü, Ermenistan Demokrat Partisi, Ulusal Demokratik Birlik, Ulusal Kendi Kaderini Tayin Hareketi ve Ermeni Devrimci Federasyonu, hükümeti insan haklarını ihlal etmekle suçladı. Muhalefet liderlerine yönelik fiziksel saldırılar ve tutuklamaların yanı sıra Taşnak partisi ve gazetelerinin yasaklanması da suçlamaları artırdı. Dünya Bankası'ndan alınan 28 milyon dolarlık krediye rağmen deprem bölgesinin yeniden inşası çok yavaş ilerledi ve 450.000 bölge sakini, yıkımdan altı yıl sonra bile geçici konutlarda yaşamaya devam etti³².

Muhalefet partileri Ulusal Koalisyon İttifakı altında birleştiler ve 1995 yılında bir dizi büyük hükümet karşıtı miting düzenlediler. Bu arada Karabağ'da durum büyük ölçüde iyileşti. Sınır köylerinin Azeriler tarafından ara sıra bombalanmasına rağmen, 1994'te ateşkes anlaşması imzalandı ve Ermeni ve Azeri liderler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Rusya'nın düzenlediği bir dizi toplantıda bir araya geldi. Ermeni hükümeti, Rusya ile tarihsel bağlarına rağmen bağımsız bir yol izlemeye çalıştı. Ermeniler, Rusya'daki büyük iç karışıklığın denize kıyısı olmayan Ermenistan'ı ciddi şekilde etkileyeceğinden korkuyorlardı. Yeltsin'in Çeçenya'daki sorunları, Gürcistan'ın Müslüman ve ayrılıkçılarla sorunları Ermenistan'ı tetikte tutuyordu; Erivan hükümeti, birinci Ermeni Cumhuriyeti'nin sonunu getiren benzer koşulların çok iyi farkındaydı. ABD politikasının Türkiye ve Azerbaycan'dan yana olduğunu hisseden Ermenistan, ihtiyatlı bir şekilde Rusya'ya yeni girişimlerde bulundu ve Rus ordusunun Ermenistan'da 25 yıllığına üs kiralamasına imkan veren bir anlaşma

³¹ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 377.

³² Goldenberg, S. *Pride of Small Nations*. London, 1994, s. 20; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 377.

imzaladı. Kısa süre sonra Rus birlikleri Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırını korumaya başladı³³.

Ancak 1995'in iki önemli olayından biri hastanelerin yeniden açılmasıydı. İkincisi Medzamor Nükleer Santrali ve yeni Katoliklerin seçilmesi. Çevrecilerin itirazlarına rağmen Medzamor tesisi kısmi faaliyete geçti ve ülkenin çok ihtiyaç duyduğu elektriği sağladı. Erivan'da sık sık yaşanan elektrik kesintileri nihayet sona erdi. Nisan 1995'te, Kilikya Büyük Evi Katolikosu II. Karekin, merhum I. Vazgen'in yerine 131. Tüm Ermeniler Katolikosu olarak seçilerek I. Karekin adını almıştır. Petrosyan, Karekin'in seçilmesi için büyük baskı uygulamış, Karekin'in belagati ve diğer tüm adaylara karşı teolojik üstünlüğü onu en iyi seçim haline getirmiştir. Seçim kesinlikle ANM için büyük bir darbe oldu. Kilikya Makamı, Orta Doğu'daki önemli piskoposluğu kontrol ediyordu ve Avrupa ve Amerika'daki büyük Ermeni diasporasında önemli bir takipçi kitlesine sahipti³⁴.

Cumhurbaşkanına daha fazla yetki veren Ermenistan'ın yeni anayasası da seçmenlerin yüzde 68'i tarafından onaylandı. Muhalefet hükümeti yolsuzluk ve seçimlere müdahale etmekle suçladı. Hükümet buna bir dizi muhalefet liderini tutuklayarak ve karargahlarında aramalar yaparak karşılık verdi. Beş yıllık görevden sonra Ter Petrossian, 1996'da bir kez daha başkanlığa aday olacağını duyurdu. GSMH ortalama yüzde altı oranında büyüdü (ve 1998'e kadar da büyümeye devam etti) ve başkan bunun sorumluluğunu üstlendi. ANO'yu ve aralarında Ramkavarların da bulunduğu birkaç küçük müttefik siyasi grubu temsil eden Cumhuriyet bloğunun bayrağı altında yarıştıyordu. Eylül 1996'daki başkanlık seçimine altı aday daha katıldı. Bunlar Ulusal Demokrat Birliği, Komünist Parti, Ulusal Birlik Birliği, Ermenistan Demokrat Partisi, Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği, Bilimsel-Endüstriyel ve Sivil Partiyi temsil ediyordu. Birliği ve Artsakh-Hayastan Hareketi³⁵.

Ter Petrosyan'ın platformu, demokratik kurumların güçlendirilmesini, yolsuzluk ve suçun sürekli olarak ortadan kaldırılmasını, ordunun ve istihbarat teşkilatlarının güçlendirilmesini, ek ücret artışlarıyla ekonomik reformların hızlandırılmasını ve ulusal bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulmasını içeriyordu. Ayrıca Rusya, Gürcistan ve İran'la işbirliğinin artırılması, Azerbaycan ve Türkiye ile daha istikrarlı ilişkiler kurulması çağrısında bulundu. Ancak en önemlisi Karabağ sorununa uzlaşmacı bir çözüm bulma ve dünya çapındaki Ermeni diasporasıyla ilişkileri geliştirme sözüydü. Ermenilerin, ekonomik toparlanmayı yavaşlatan uzun ve maliyetli Karabağ ihtilafının sona ermesini içtenlikle istediklerini sözlerine ekledi. Ermenistan, Karabağ'a ciddi garantiler ve özel özerklik statüsü verilmesi karşılığında, Laçın koridoru dışında Dağlık Karabağ dışında ele geçirdiği toprakların tamamını geri vermeye hazır³⁶.

Eylül ayına gelindiğinde Demokrat Parti ve Ulusal Kendi Kaderini Tayin Birliği'nin yanı sıra

³³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 377.

³⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 378.

³⁵ Hajda, L. & Beissinger, M. eds., *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, Co., 1990, s. 120; Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 378-379.

³⁶ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian Peopley*,...s. 379.

Artsakh-Hayastan Hareketi adayları seçimlerden çekilerek Ulusal Demokratik Birliğin cumhurbaşkanı adayı Vazgen Manoukian'ı desteklediler. Yasaklanan Taşnaklar da Manukyan'ın yanına düştü. Manoukian'ın platformu Karabağ'ın tam bağımsızlığı, yeni parlamento seçimleri ve yasama ve yargı organlarına güçlü yürütme organı karşısında daha fazla yetki verecek yeni bir anayasa çağrısında bulundu. Seçim sonuçları Ter Petrosyan'a oyların yüzde 51'ini alarak zafer kazandı. Manoukian oyların yüzde 37'sini alırken, komünistler şaşırtıcı derecede güçlü bir üçüncülük elde etti. Muhalefet bir kez daha iktidar partisini oy sayımında büyük yolsuzluk yapmakla suçladı. Yabancı gözlemciler bazı usulsüzlüklere dikkat çekti ancak bunların sonucu önemli ölçüde etkilemediği sonucuna vardı. Devam eden mitingler, isyanlar ve bazı silahlı saldırılar, tutuklamalarla ve tüm halka açık toplantıların kısa süreli yasaklanmasıyla sonuçlandı. Ter Petrosyan, Armen Sarkisyan başkanlığında yeni bir kabine atadı ve Erivan'a sükunet geldi³⁷.

1996 yılının önemli olaylarından biri Aras nehrini İran'a bağlayan köprüünün açılmasıydı. Ermenistan'ın artık Meğri'den Rusya'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olan Kuzey İran'a giden bir otoyolu vardı. İran'dan doğalgaz, tekstil ve gıda ürünleri büyük miktarlarda gelmeye başladı. Ermenistan, Avrupa ve Asya'da daha fazla diplomatik misyon açtı ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik başvurusunda bulundu. Azerbaycan'la yapılan görüşmeler esir değişimiyle sonuçlanırken, Türkiye ile yapılan görüşmeler de iki ülke arasında sınırın açılması ihtimalini artırdı. 1997 yılına gelindiğinde Ermenistan, bazı eleştirilere rağmen iyi durumdaydı. Ermenistan'ın insan hakları sicili Azerbaycan ve Gürcistan'dan daha iyiydi. Ekonomisi hafif büyüdü, özelleştirme devam etti ve enflasyon dramatik bir şekilde yüzde 20'ye düştü. İşsizlik hala büyük bir sorundu ve uyuşturucu bağımlılığı ve AIDS vakaları artmıştı. Ayrıca UNDP'nin (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) yaptığı bir araştırmaya göre, bağımsızlığından bu yana yaklaşık 700.000 Ermeni ülkeyi terk etmiş³⁸.

Armen Sarkisyan'ın sağlık durumu nedeniyle istifası Ter Petrosyan için bir darbe oldu. Çünkü Sarkisyan, diaspora liderlerinin yanı sıra hükümetle muhalefet arasındaki yakınlaşmanın sorumlusuydu. Karabağ'ın cumhurbaşkanı Robert Koçaryan, Ermenistan'ın yeni Başbakanı seçildi. Koçaryan, aralarında Taşnakların da bulunduğu muhalefet liderleriyle derhal bir araya gelerek ulusal birlik programı sözü verdi. Bu arada Ermenistan ve Rusya, yakın ekonomik ve askeri işbirliğini öngören ikili bir anlaşma imzaladı. Ermenistan aynı zamanda NATO'nun Barış için Ortaklık programına dahil edilmesini istedi³⁹.

1997 yılının ikinci yarısına iki konu hakim oldu: Taşnaklara uygulanan yasağın kaldırılması ve hükümetin Karabağ'ı Azerbaycan'a tabi kılmaya hazır olduğu yönündeki söylentiler. AGİT Minsk

³⁷ Helmreich, P. *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire and the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus, Ohio, 1974, s. 79-80.

³⁸ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian People*, ...s. 380.

³⁹ Bournoutian, A *Concise History of the Armenian People*, ...s. 380; Hovannisian R., *The Republic of Armenia*. 4 vols. Berkeley, 1971-1996, s. 44.

Grubu tarafından sunulan plan, bölgenin nihai siyasi statüsüne ilişkin görüşmelerden önce Ermeni güçlerinin Karabağ'dan çekilmesini öngörüyordu. Karabağ için önerilen barış planının ayrıntılarının açıklanmaması söylentileri daha da yoğunlaştırdı. Parlamentodaki Yerkrpah (Toprağın Savunucuları) olarak bilinen sözde Karabağ partisi, parlamentoya seçilmiş ve Savunma Bakanı Vazgen Sarkisyan'ın desteğini alan savaş gazileriydi. Ocak 1998'e gelindiğinde Levon Ter Petrosyan ile kendi kabinesi üyeleri arasında Karabağ konusunda büyük bir bölünme yaşandı. Başbakan Koçaryan, Savunma Bakanı Vazgen Sargisyan ile İçişleri ve Ulusal Güvenlik Bakanı Serge Sarkisyan, Karabağ sorununun tek çözümünün konfederasyon modeli olduğu konusunda ısrar etti. Karabağ ve Azerbaycan bölgede eşit statüye sahip olacak. Dışişleri Bakanı Arzoumanian da dahil olmak üzere cumhurbaşkanının diğer destekçileri kısa süre sonra istifa etti. Başkan, ailesi ve yakın arkadaşları da şaibeli anlaşmalardan ve yolsuzluktan kâr elde etmekle suçlandı⁴⁰.

Bu arada Rusya'daki ekonomik kriz (1998) Ermenistan'ın en büyük ticaret ortağını vurdu ve Ermenistan'ın savunma harcamaları 1993 ile 1998 yılları arasında bütçenin yüzde dokuzuna yükseldi. 3 Şubat 1998'de Levon Ter Petrossian, devletin tamamen istikrarsızlaşmasından korkarak istifa etti. . Robert Koçaryan yeni seçimlere kadar cumhurbaşkanı vekili oldu. Koçaryan Taşnaklara yönelik yasağı kısmen kaldırdı ve liderleri yaklaşan seçimlerde onun adaylığını destekledi. Koçaryan ayrıca Ter Petrosyan'ın diasporadaki Ermenilerin çifte vatandaşlığa sahip olmasını engelleme politikasını da tersine çevirdi. 14 yıl boyunca Sovyet Ermenistanı'nı yöneten, artık popüler olan Demircian da adaylığını açıkladı. Kasım 1988'de AGİT, Karabağ'ı sözde Azerbaycan'ın bir parçası olarak koruyacak, ancak ona geniş özyönetim yetkileri verecek bir "ortak devlet" kurulmasını önerdi. Azerbaycan bu planı reddetti⁴¹.

Kocharian'ın platformu endüstriyi güçlendirmek, daha fazlasını yaratmak için istihdamı arttırdı, yabancı yatırımı arttırdı, karaborsa ve vergi kaçakçılığına son verdi. Ücretleri artırma, sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinde reform yapma ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz sağlık hizmeti sunma sözü verdi. Rusya ile daha yakın ilişkiler savunuldu ve Ermeni Soykırımı sorunu bir kez daha gündeme getirildi. Seçim sonuçlarına göre Koçaryan yüzde 38'in üzerinde oy alırken, Demircian yüzde 30'un üzerinde, Ulusal Demokratik Birlik'ten Vazgen Manukyan yüzde 12 ve komünist aday da yüzde 11 oy aldı. Bir kez daha usulsüzlük suçlamaları yapıldı, ancak dış gözlemciler kusurlu olmasına rağmen genel seçim sonuçlarının geçerli olduğuna karar verdi. Hiçbir aday yüzde 50'den fazla oy alamadığı için iki hafta içinde ikinci tur seçim yapılması planlandı. İkinci tur seçimlerde Koçaryan yüzde 60, Demircian ise yüzde 40 oy aldı. Yeni cumhurbaşkanı, Başbakan Armen Darbinian başkanlığında kabinesini kurdu. Taşnaklara yönelik yasak tamamen kaldırıldı ve Koçaryan onları hükümete dahil etti. Kısa bir süre sonra Koçaryan, serbest ticaret ihtiyacını ve aralarında Türkiye ile

⁴⁰ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 380-381.

⁴¹ Howard, H. *Turkey, the Straits and US Policy*. Baltimore, 1974, s. 39.

Azerbaycan'ın da bulunduğu üye ülkeler arasında daha fazla ekonomik ilişkilerin vurgulandığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne katıldı. 1998 yazına gelindiğinde ekonomi yüzde 6,4 oranında büyümüştü. Özellikle diasporadaki Ermenilerin yabancı yatırımları arttı. Karabağ'a ihanet söylentileri büyük ölçüde bitmiş ve siyasi partiler arasındaki rekabet büyük ölçüde azalmıştı⁴².

1998'in sonuna gelindiğinde bir dizi siyasi cinayetin yanı sıra elitizm ve küçük bir zümrenin yönetimine yönelik suçlamalar Koçaryan'ı lekelemişti. Manoukian ve Demirjian eleştirilerini eklediler. Hatta Taşnaklılar bile sorunlardan endişe duyduklarını dile getirdiler. Koçaryan çok geçmeden asıl üssü olan Karabağ'ı bile kontrol edemediğini fark etti. Buna karşılık, Karabağ'ın cumhurbaşkanı olarak seçtiği Arkady Gukassian'ın, Savunma Bakanı Samvel Babayan tarafından kontrol edilen kendi parlamentosu üzerinde çok az etkisi oldu. Mayıs 1999'daki parlamento seçimleri güç dengesini yeniden şekillendirdi. Vazgen Sarkisyan liderliğindeki Birlik Koalisyonu ve Karen Demijian liderliğindeki Ermenistan Halk Partisi seçimleri kazandı ve Koçaryan'ı parlamento çoğunluğu üzerinde herhangi bir kontrolden mahrum bıraktı. Başbakan olan Vazgen Sarkisyan, Karabağlı ve Koçaryan'ın en yakın müttefiki Serge Sarkisyan'ı İçişleri Bakanlığı görevinden aldı. Bu arada Karen Demijian Meclis Başkanı oldu. Sargisyan, Arkady Ghukassian'ın Karabağ üzerinde sıkı bir kontrol sağlamasına ve demokratik reformları başlatmasına yardım etmeyi başardı. Samvel Babayan, Savunma Bakanlığı görevini kaybederek Karabağ ordusunun başına geçti. Sargisian, hükümetin kontrolünü devraldıktan sonra derhal vergi kaçakçılığına, yolsuzluğa ve kayıt dışı ekonomiye saldıracağına söz verdi. Ayrıca askere alınmaya hak kazanan öğrencilere verilen eğitim ertelemeleri konusunda da Koçaryan'la çatıştı. Aliyev ve Koçaryan şimdi Karabağ konusunda doğrudan ikili görüşmelere başladılar ve Karabağ'ın Azerbaycan içinde fiilen bağımsız olacağı olası bir çözüm ortaya çıkmaya başladı. Eylül 1999'a gelindiğinde Ermenistan'da siyasi koşulların nihayet istikrara kavuştuğu ve ekonominin ciddi bir toparlanma sürecine girdiğine dair büyük umutlar vardı. Ancak trajik olan, Katolikos I. Karekin'in ölümü, iki karşıt görüşün birleşmesine dair tüm umutları sona erdirdi. Ermeni Kilisesi ve laik liderler halefinin seçimi konusunda bölünmüştü. Diasporanın liderleri, teolojik zekadan yoksun olmasına rağmen Ermeni hükümetinin yanı sıra Ermenistan ve Rusya'daki Ermeni nüfusu tarafından da tercih edilen, önde gelen Erivan Başpiskoposu Karekin Nersissian'ı tamamen onaylamadı. Koşulların anavatanından bir Katolikos gerektirdiğini düşünenlerin sayısı⁴³.

Delegeler yeni Katolikler için oy vermekle meşgulken, 27 Ekim'de beş teröristin Ermenistan Ulusal Meclisi binasına girip Vazgen Sarkisyan, Karen Demirjian, iki başkan yardımcısı ve iki bakanı öldürmesiyle birçok Ermeni'nin iyimserliği paramparça oldu. ve dört milletvekili. Savunma Bakanı Vagharshak Harutiunian soğukkanlı bir lider olarak ortaya çıktı. Onun kararlı ve istikrarlı eylemi, ordunun hükümeti devirmesini engelledi. Ayrıca ülkeye, Ermeni silahlı kuvvetlerinin Türkiye veya

⁴² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 381.

⁴³ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, ...s. 382; Karklins, R. *Ethnic Relations in the USSR*. Boston, 1986, s. 76.

Azerbaycan'dan gelebilecek olası işgallere karşı tetikte olduğu güvencesini verdi. Başkan Koçaryan ile generaller arasında tampon görevi gördü. Kısa bir süre sonra, Babayan'ın Karabağ'ın cumhurbaşkanı Arkady Gukassian'a silahlı saldırı emri vermesinin ardından Babayan'ın görevden alınmasında etkili oldu. Koçaryan, ana partilerin bütünlüğünün yanı sıra birliğini de korumak amacıyla, öldürülen Vazgen'in kardeşi Aram Sargisyan'ı Başbakan olarak ve öldürülen Karen'in oğlu Stepan Demirjian'ı Halk Partisi genel başkanlığına atadı. . Aliyev ile Karabağ'ın statüsüne ilişkin görüşmeler ertelendi. Başpiskopos Karekin yeni katolikos (II. Karekin) seçildi ve ilk resmi görevi ölen dokuz siyasetçinin cenaze törenini yönetmek oldu. Yeni milenyum, Ermenistan'da Hıristiyanlığın 1700. yıldönümünün dünya çapında kutlanmasına sahne oldu. Adını Lusavoriç Gregory'den alan yeni katedral, Cumhuriyetin 10. yıl dönümüne denk gelecek şekilde (21 Eylül 2001) tamamlandı. Papa II. John Paul, Ermenistan'ı ziyaret ederek 1915'teki “Büyük Suç” hakkında konuştu. Bu dönemde aynı zamanda birçok Avrupa devletinin de Soykırımı tanıdığı görüldü. Ancak Koçaryan'ın siyasi şansı azaldı ve hükümeti benzeri görülmemiş ölçekte yolsuzlukla suçlandı. 2001'den sonra ekonomi biraz düzelse de Karabağ sorunu hâlâ çözüme kavuşturulmamış ve göç, yavaşlayarak da olsa hız kesmeden devam etmişti. Bu arada, yabancı sermayeyi çekmek için demokratik, anayasal, ekonomik ve yasal reformlara nazikçe ihtiyaç duyuldu. Koçaryan göçü durdurarak, yolsuzluk ve adam kayırmayı önleyerek halkın güvenini yeniden kazanmaya çalıştı. Bu arada Stepan Demirjian ve diğer adaylar bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Koçaryan'a meydan okuma isteklerini dile getirdiler. 2003 seçimleri usulsüzlükler, tutuklamalar ve siyasi cinayetlerle gölgelendi. Bu, Koçaryan'a bir görev süresi daha kazandırdı ve Erivan'da büyük protestolara yol açtı⁴⁴.

Sonuç

Bağımsızlığından on beş yıl sonra, günümüz Ermenistan'ı fırtınanın ortasındaki bir gemi gibidir. Kaynaklar, son altı yılda 500.000 kişinin daha ülkeyi terk ettiğini tahmin ediyor. 1989'dan bu yana toplam bir milyona yakın Ermeni anayurtlarını terk etti. Bazıları Rusya'da artık Ermenistan'dakinden daha fazla Ermeni yaşadığını iddia ediyor. Nüfusun 2 milyonun biraz üzerinde olduğu tahmin ediliyor. Mevcut hükümetin temel amacı Azeri veya Türk saldırılarına karşı devletin bütünlüğünü sağlamak olmuştur. Ermenistan özellikle Amerikan ve Avrupalı petrol şirketlerinin Karabağ'daki Azeri taleplerini desteklemek için hükümetlerine uyguladığı baskıdan endişe duyuyor. Azerbaycan'ı Nahçıvan ve Türkiye'ye bağlamak için Laçın koridorunun Meğri'deki benzer bir koridorla değiştirilebileceği yönündeki söylentiler, Ermenistan'daki ve diasporadaki Ermenileri rahatsız etti. Böyle bir plan Ermenistan için potansiyel olarak felaket olacaktır, zira bu sadece Ermenilerin dost bir devlet olan İran ile olan tek bağlantısını kapatmakla kalmayacak, aynı zamanda

⁴⁴ Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,...s. 383; Karklins, R. *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking since Independence*. Watertown, Mass., 1998, s. 86.

Türkiye'yi Kafkaslar ve Orta Asya'daki tüm Türk halklarına bağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Birleşmiş Milletler, Nahcivan ve Karabağ'ın her zaman Ermenistan'ın bir parçası olduğu gerçeğini görmezden gelmeyi tercih ediyor. Ayrıca Sevr Antlaşması'nı (1920) ve Ağrı Dağı, Kars, Ani ve Ardahan'ı Ermenistan'dan ayıran Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın (1921) temelde yasa dışı olduğu gerçeğini de reddediyorlar. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından Amerika'nın Azerbaycan'ı ve Orta Asya'daki çeşitli Türki rejimleri destekleyen son açıklamaları da ek endişe kaynaklarıdır. Gürcistan ve Azerbaycan'daki yeni hükümetler ve ABD'nin Suriye ve İran'a yönelik tehditleri de potansiyel kaygılardır. Batı, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi bir kez daha Ermenileri yüzüstü bırakabilir. Ermenistan'ın Rusya'ya olan aşırı bağımlılığı, Rus savunma birimlerinin istihdam edilmesi ve Rus MiG-29 savaş uçaklarının satın alınması bu nedenledir. Aynı zamanda Ermenistan'ın neden Yunanistan'la askeri bir anlaşma yaptığını ve Türkiye'nin komşuları olan Çin, İran, Suriye ve eski Irak hükümetiyle (son üçü) dostane ilişkiler kurduğunu da açıklıyor.

Ermenistan, bir dizi düşman ve güçlü komşuyla çevrili, küçük, denize kıyısı olmayan, kaynaklar açısından fakir bir ülkedir. Onun tek varlığı, halkının girişimci ruhu, yüksek eğitim düzeyi, bilim adamlarının umut verici yetenekleri ve çeşitli ve müreffeh diasporasıdır. Ermenistan, müthiş savunmalar inşa ederek (hatta bazıları İsrail modeli gibi nükleer silahları savunuyor), yaşayabilir bir ekonomi inşa ederek ve halkının haklarının meşru garantörü olarak algılanan bir devlet kurarak mevcut durumundan çıkacak. Yapılacak daha çok şey kaldı. Tarihin Ermenistan'a ve halkına uyanıklığın, ılımlılığın ve tedbirin körü körüne inanç ve dogmadan daha başarılı olduğunu öğretmiş olmasını ümit ediyoruz.

Kaynaklar

Afanasyan, S. *L 'Armenie, I 'Azerbaijan et la Georgie. De l 'independence a Vinstauration du pouvoir sovietique, 1917—1923. Paris, 1981.*

Aspaturian, R. *The Union Republics in Soviet Diplomacy.* Geneva, 1960.

Baldwin, O. *Six Prisons and Two Revolutions, 1920-1921.* Garden City, N.Y, 1925.

Barton, J. *Story of Near East Relief 1915-1930.* New York, 1930.

Boumoutian, G. "Rewriting History: Recent Azeri Alterations of Primary Sources Dealing with Karabakh," in *Journal of the Society for Armenian Studies [JSAS]* 6, 1992-1993).

Boumoutian, G. "The Politics of Demography: Misuse of Sources on the Armenian Population of Mountainous Karabakh," in *JSAS* (9, 1999).

Ca. Norehad, B. *The Armenian General Benevolent Union,* New York, 1966.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Chorbajian, L, Donabedian, P, Mutafian, C. *The Caucasian Knot: The History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*. London, 1994.

Denber, R. ed., *The Soviet Nationality Reader*, Boulder, Co., 1992.

Evans, L. *United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924*. Baltimore, 1965.

Gidney, J. *A Mandate for Armenia*. Kent, Ohio, 1967.

Goldenberg, S. *Pride of Small Nations*. London, 1994.

Hajda, L. & Beissinger, M. eds., *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, Co., 1990.

Helmreich, P. *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire and the Peace Conference of 1919-1920*. Columbus, Ohio, 1974.

Hovannisian R., *The Republic of Armenia*. 4 vols. Berkeley, 1971-1996.

Howard, H. *Turkey, the Straits and US Policy*. Baltimore, 1974.

Libaridian, G. *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Watertown, Mass., 1991.

Mouradian, C.S. *De Staline a Gorbachev: Histoire d'une Republique Sovietique: L'Armenie*. Paris, 1990.

Nansen, F. *Armenia and the Near East*. New York, 1928.

Parliament of the Republic of Armenia, *Decision '91. Armenia's Referendum on Independence, September 21, 1991*. Yerevan, 1991.

Rost, Y. *Armenian Tragedy: An Eyewitness account of Human Conflict and Natural Disaster in Armenia and Azerbaijan*. New York, 1990.

Simon, G. *Nationalism and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union*. Boulder, Co., 1991.